

**Міністерство освіти й науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
кафедра історії української літератури, теорії літератури
і літературної творчості**

**ПАМ'ЯТЬ ПРО ВІЙНУ В НОВІТНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРІ: ПРОБЛЕМА ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ**

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня «бакалавр»

студентки 4 курсу бакалаврату

освітньої програми

*«Літературна творчість, українська мова
та література, англійська мова»*

спеціальність – 035 Філологія

Олександр Альбеар РОДРІГЕС

Науковий і творчий керівник:

к.філол.н., доц. Тетяна БЕЛІМОВА

«Допущено до захисту»

Протокол засідання

кафедри історії української літератури,

теорії літератури і літературної творчості

протокол № 11 від «9» травня 2024 року

завідувач кафедри _____ (підпис)

д.філол.н., проф. Оксана СЛІПУШКО

Київ

2024

Анотація

Дипломна робота присвячена дослідженню теми вимушеної міграції в сучасній українській літературі, а також її втіленні за допомогою щоденників. Зокрема мова йтиме про роботу Єви Скалецької «You don't know what war is», а також і твори інших авторів на тему переселення українців.

У теоретичній частині розкриваються такі поняття, як постколоніальна травма та щоденникова проза. Саме ці категорії сприяють виробленню дослідницької опції, за допомогою якої розглянуто тексти, що фіксують досвід та почуття біженців.

Практична частина пропонує аналіз головних кластерів, магістральних для текстів вимушених мігрантів із України, а також англійських творів українських та канадських авторів, що розкривають тему біженства – одну з трагедій, викликаних повномасштабним вторгненням путінського режиму на територію суверенної держави.

Творча частина – це щоденник, написаний на основі розповідей українських переселенців, котрі покинули країну через повномасштабний наступ росії. Його ціль у тому, аби показати, що мотиви в людей та причини для виїзду можуть бути абсолютно різними, а історії несхожими, але всіх їх об'єднує одне – прагнення повернутися на рідну землю.

Ключові слова: щоденникова проза, постколоніальна травма, біженський дискурс, тема біженства.

Annotation:

This diploma project is dedicated to the theme of refugeeism in contemporary Ukrainian literature, as well as its portrayal through diaries. Specifically, it discusses

the work of Eva Skaletka "You don't know what war is", as well as works by other authors on the topic of forced displacement of Ukrainians.

The theoretical part elucidates concepts such as post-colonial trauma and diary prose. These categories contribute to the development of a research option through which texts documenting the experiences and feelings of refugees are examined.

The practical section offers the analysis of the motives of forced migrants, people that can be classified within this group, and English-language Ukrainian literature dedicated to the theme of refugeeism.

The creative section serves as a diary, constructed based on narratives of Ukrainian refugees who left the country due to Russia's full-scale invasion. Its aim is to demonstrate that people's motives and reasons for departure can be vastly different, and their stories diverse, yet they are all united by one thing - the desire to return to their homeland.

Keywords: diary prose, post-colonial trauma, refugee discourse, refugee theme.

ЗМІСТ:

Вступ.....	5
Розділ 1. Біженський дискурс в сучасній українській літературі як проговорення травми вимушеного переміщення	
1.1 Антиколоніальний дискурс на сучасному етапі розвитку української літератури.....	8
1.2 Біженський дискурс у мемуарній та щоденниковій прозі.....	11
1.3 Висновок до першого розділу.....	14
Розділ 2. Біженство як новий тематичний пласт української літератури (щоденник Єви Скалецької «You don't know what war is»)	
2.1 Вимушена міграція та її мистецьке оприявнення.....	17
2.2. Біженство як літературна рефлексія.....	19
2.3 Щоденник Єви Скалецької: проговорення травми вимушеного переміщення.....	25
2.4 Висновок до другого розділу.....	31
Розділ 3. Творча частина	
Висновки.....	62
Список використаних джерел.....	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. Тема війни з початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року стала центральною в сучасній українській літературі. Таку виняткову актуальність можна дуже просто розтлумачити: воєнне лихоліття стосується абсолютно кожного громадянина, незалежно від віку, статі та соціального статусу. Водночас тема біженства, вимушеного виїзду з країни недостатньо розкрита в сучасній українській літературі. За останні два роки з'явилася не так і багато художніх текстів, дотичних до вимушеної міграції українців, котрі шукають тимчасовий прихисток за кордоном. Замовчування біженської теми, що можна спостерігати в художній літературі та мистецтві загалом, засвідчує значну проблему. Йдеться про реальне уявлення про українських утікачів від війни, їхнє сприйняття, зрештою, ставлення до них на Батьківщині. Прикро констатувати, проте поширеною є думка, що велика кількість українців виїхала в пошуках кращого життя й хапається за можливість залишитися за кордоном. Із такого погляду, біженців трактують як непатріотичних осіб, котрі втекли з України в момент катастрофи. Відтак замість об'єднатися, згуртуватися проти спільного ворога, українці вороже налаштовані одне проти одного, звинувачують та ображають, не розуміючи мотивів чужих вчинків. Це призводить до когнітивного дисонансу, стоїть на заваді формування спільних цінностей і пріоритетів, руйнує націю зсередини. Художні тексти могли б допомогти висвітлити питання біженства, показати, які мотиви в переселенців насправді, про що вони думають та чого бажають. Література як унікальний вид мистецтва здатна стати засобом налагодження порозуміння між українцями.

Об'єкт дослідження – англomовні художні тексти про українських біженців, що постали як вторинні враження про війну в Україні, а також і

первинні, зокрема, у щоденнику Єви Скалецької «You don't know what war is» як комплітивне видання.

Предмет дослідження. Українське біженство як нова тема англомовної літератури, до створення якої долучилися й автори з України.

Мета. Розглянути тему біженства, оприявнену у щоденнику Єви Скалецької та інших англомовних творах, що репрезентують тему вимушеної міграції з України.

Завдання дослідження:

- Розглянути тему біженства в сучасній українській англомовній літературах.

- Проаналізувати щоденник дванадцятирічної біженки Єви Скалецької.

- Узагальнити біженський досвід, що демонструє певний історичний зріз у колективному тексті.

- Визначити роль і значення теми вимушеної міграції в сучасній українській літературі (хроніки російсько-української війни) та відстежити вплив на її формування з боку англомовних текстів.

Методи дослідження: філологічний аналіз, студії пам'яті (memory study), студії травми та методи анкетного опитування (для створення колективного щоденника в творчій частині).

Наукова новизна полягає в аналізі біженського щоденника Єви Скалецької, виданого майже відразу після повномасштабного вторгнення, та у дослідженні досвіду українських шукачів прихистку в умовах російської воєнної агресії, що відобразився в колективних нотатках, зібраних і

оформлених пост-фактум, зокрема й в англомовних текстах, створених канадськими авторами.

Практичне значення роботи: наукові відкриття поданої роботи можуть бути використані для вивчення, аналізу та інтерпретації художніх текстів сучасної української літератури, що постали як рефлексія і переосмислення біженства.

Апробація: VIII Всеукраїнські наукові читання за участі молодих учених «ФІЛОЛОГІЯ XXI СТОЛІТТЯ: НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ» - 11-12 квітня 2024

Структура: вступ, два розділи, висновок, список використаної літератури та додатків.

Розділ 1.

1.1 Антиколоніальний дискурс на сучасному етапі розвитку української літератури.

Антиколоніалізм – це соціальний, політичний і культурний рух, спрямований на боротьбу проти колоніалізму, а також визволення колонізованих націй від чужого контролю, часто шляхом революції та з використанням зброї. Хоча іноді й дипломатичним. Ті, хто підтримує цей рух, борються за свою незалежність та незалежність своєї території. Вони не підкоряються володарю колоніальної країни й сприяють відновленню та розвитку культури своєї землі.

У літературі антиколоніалізм виражає супротив колоніальному гніту. В основному зображується саме боротьба за незалежність та за національну культуру. Часто твори цієї тематики створюються саме для висвітлення наслідків гніту, а також з метою формування національної свідомості.

Антиколоніальний дискурс відображає стратегію подолання тиску. Цей підхід вибудовує шляхи осмислення залежних народів та їхнього духовного життя, які часто набувають форм опозиційного протиставлення «вищості» колонізатора і його мистецької, політичної та економічної сфер над «нищістю», другорядністю буття захопленої країни. Антиколоніалізм є дієвим під час перебування нації в поневоленому становищі, а не після виходу з нього. Національно-визвольний рух за своєю сутністю є опором загарбницькій політиці, боротьбою за звільнення від залежності з метою «реваншу» над імперією під час перебування нації в залежному становищі.

Визвольні стратегії в основі своїй мають принцип заперечення – перевертання колишніх колоніальних аргументів. Вони заперечують

загарбницьку ідеологію та виступають за заміну ворожого, відцентровим національним.

У сучасній українській літературі сформувався власний антиколоніальний дискурс як реакція на російське вторгнення в Україну. Вторгнення сприяло виникненню значної кількості літературних творів, що розглядають тему негативного впливу іноземного загарбника на всі аспекти життя, враховуючи побут, культуру, національну ідентичність та політичну сферу. Внаслідок довготривалого досвіду колоніальної домінації з боку росії українські громадяни відчують особливу близькість до цієї теми, що призводить до того, що антиколоніальні мотиви в літературних творах не лише стають актуальними для кожного із них, але й примушують переживати цей досвід знову та знову, нагадуючи про необхідність подолання колоніальної домінації росії.

Основні риси сучасного антиколоніального дискурсу в Україні полягають у тому, що цей досвід є невід'ємним для кожного українця на сьогоднішній день. На відміну від аналогічних дискурсів, що виникали під час світових війн та революцій ХХ століття, сучасна не є просто травмою попередніх поколінь, яка передається лише через розповіді. Вона є колективною травмою для всіх громадян України, які безпосередньо переживають її вплив та наслідки. Наприклад, такі художні твори: драми «Принц і жінка» й «Сум і пристрасть або Браво, пані Теліго!» Анни Багряної, роман «Юна. Війна» Світлани Вертоли, «Мої вимушені канікули» Катерини Єгорушкіної, щоденник «Лютий лютий 2022. Свідчення про перші дні вторгнення» Дар'ї Бурої та Євгенії Подобної, поетична збірка «Тільки не пиши мені про війну», тощо.

Тема постколоніальної травми у літературі є важливою в літературознавстві та психології, оскільки вона досліджує, як травматичний досвід відображається в літературних творах і як література може допомогти в подоланні травматичних подій. Існує кілька ключових концепцій і особливостей наративізації досвіду, серед яких важливе місце займає травматичний наратив. Літературний твір може створювати наратив, який відображає та досліджує досвід травми. Такий наратив може бути як хронологічним, так і нелінійним, і сприяє розумінню та усвідомленню травми як події з наслідками.

Деякі автори використовують літературу для того, щоб свідчити про травматичний досвід або дати голос жертвам. Це може бути як особиста історія про власний досвід травми, так і спроба передати травматичні переживання інших людей.

Багато літературних творів, що стосуються травматичного досвіду, досліджують пошук сенсу в стражданнях та спроби знайти способи підсумувати та подолати травму. Це може включати пошук психологічного, філософського або соціального значення. Деякі з основних концепцій у дослідженнях охоплюють травматичну пам'ять, травматичний переказ, реконструкцію та підсумок, а також травматичну герменевтику.

В літературі різними способами передаються антиколоніальні мотиви. Це можуть бути художні розповіді, які відображають досвід українських воєнних, волонтерів, дітей та громадян, які пережили окупацію, полон, втрати близьких і таке інше. Крім того, є також історії про українських біженців, які, переживши травматичний досвід, були змушені залишити рідну землю та виїхати за кордон. Часто такі розповіді концентруються на подіях, які

примусили людей тимчасово залишити Україну. Основна тема таких творів - прагнення повернутися додому, до рідного. У них також висловлюється осуд та негативне ставлення до загарбника, який позбавив їх звичного та комфортного способу життя. Серед літературних творів, що відображають антиколоніальні мотиви в біженському дискурсі, варто зазначити роман «Драбина» Євгенії Кузнецової, нон фікшн «Біженка» Юлії Мату, «Ніч була» Світлани Ткаченко, драму «Моє пекло» Оксани Савченко, а також значну кількість поетичних творів.

1.2 Біженський дискурс у мемуарній та щоденниковій прозі

На сучасному етапі існує проблема визначення характеристик щоденника та його місця в рамках інших різновидів документальної літератури. У вітчизняному літературознавстві немає чіткого розуміння особливостей цього жанру, оскільки щоденник рідко є об'єктом досліджень.

Наталія Банк та Володимир Здоровега дійшли висновку, що неможливо дати точне визначення особливостей щоденника, оскільки серед усіх форм документалістики він є найменш канонічним. Вони вважають, що щоденник може об'єднувати не лише різні жанри літератури, але й різні роди та види творчості взагалі.

Теоретична рефлексія щодо визначення специфіки щоденника виокремила три основні напрями розвитку дискурсивних практик. За Леонтієм Гараніним, існує загальний мемуарний жанр, в який входять різноманітні форми, такі як листи, нотатки, щоденники та інші. Протилежну точку зору висловлюють Андрій Тартаковський та Тетяна Колядич, які стверджують, що листи, щоденники, спогади і подібні тексти не лише є формами, але й представляють собою рівноправні жанри, які утворюють різновиди

мемуарного тексту. Олександр Галич використовує терміни «мемуаристика» та «мемуарна проза», які разом з біографією та автобіографією становлять основні напрями документалістики. Згідно з Емілем Кардіном, третій підхід передбачає розгляд щоденника та мемуарів як цілком різних видів документальної літератури. Проте точне визначення жанрової природи щоденника вважається фактично неможливим, оскільки неможливо встановити «чистоту» різновиду, як зазначає Катерина Танчин.

Існує точка зору, згідно з якою щоденник є видом документальної прози; формою наративу, що подається від першої особи у вигляді щоденних записів, які можуть варіюватися від строго документальних, спрямованих на фіксацію поточних справ, до тих, що наближаються до мистецького змалювання. Розгляд щоденника як повноцінного жанру документалістики поряд із такими, як мемуари, листи, записні книги та нотатки, є логічно вмотивованим.

Деякі дослідники наголошують, що «щоденник є індивідуальною формою авторського самовираження»[42]. При цьому визначаються характерні особливості щоденників, що свідчать про їхню унікальність як форми відображення життя, а також відмінності від жанру спогадів: позаконцепційність суб'єктивності, один часовий план зображення.

Загалом, дослідження щоденників біженців в українській літературі є новаторським кроком у вивченні літературних реалій, оскільки сам термін «біженець» не був поширеним і не використовувався на теренах України до початку повномасштабної війни. Таким чином, варто зауважити, що поняття біженців та їхній досвід переселення стали об'єктом літературного дослідження й відображення тільки в контексті останніх подій. Незважаючи на те, що у період Другої світової війни також спостерігалось переселення, ця тема не отримала значного літературного відображення. Українські

письменники, які виїжджали зі своїх міст та переживали вимушене переселення, не висвітлювали цю частину життя у своїх творах, сконцентрувавшись, здебільшого, на інших аспектах та подіях свого часу.

Однак у контексті війни, яка розгортається в наші дні, тема біженців та їхній досвід отримала відображення в літературі. Це стосується не лише військових, борців та постраждалих від війни на теренах України, але й переселенців, які були змушені покинути свої домівки та перебраться за кордон. Їхній досвід часто фіксується у формі щоденників, що можуть бути складеними як на основі первинної травми, так і вторинної. Такі щоденники є важливим джерелом для дослідження та розуміння досвіду біженців українською літературою.

Марина Рябченко про щоденники пише так: «До жанру щоденника сучасні бійці звертаються доволі часто, його специфіка дає змогу найточніше зафіксувати події, явища, факти. Відтак текст перетворюється на важливе джерело історичної інформації, свідком якої став автор-скриптор»[65]. Позаяк щоденники відображають не лише емоції, почуття та події, але й є джерелом історичної інформації. Вони достовірності, оскільки фіксують події з першоджерела. Дійсно, щоденники можуть служити важливим ресурсом для розуміння минулого, оскільки вони передають деталі, які можуть бути перевірені та підтвержені, або ж спростовані в історичних аналізах.

Цим самим щоденники відкривають широкі можливості для реконструкції історичних подій та дослідження історичної правди. Вони дозволяють встановлювати факти та інтерпретувати їх у контексті конкретних історичних подій. Отже, щоденники можуть виконувати важливу роль у формуванні історичного наративу та будівні історії як наукової дисципліни.

Марина Рябченко також зазначає, що щоденники мають терапевтичний потенціал, сприяють збереженню та фіксації в пам'яті особистих травматичних подій. Вони надають можливість індивіду зберігати ці важливі спогади, щоб у майбутньому мати змогу знову їх переглядати та переживати, або ж не забувати, що сталося.

Травматичний досвід України - це, очевидно зовсім нова та унікальна сторінка у світовій літературі, що виникла одночасно з російською агресією на території суверенної держави України. Визначною рисою текстів українських біженців є гостре переживання травматичного досвіду війни, що триває, та наслідків, які ще неможливо вивчити. Вимушена міграція українців після повномасштабного вторгнення Росії перевернула творчу рефлексію з ніг на голову. Літературні тексти (зокрема щоденники) відзначаються тим, що вони висвітлюють травматичний досвід осіб, які пережили військову агресію, і спрямовані на подолання труднощів адаптації до нових соціальних та культурних реалій.

1.3 Висновок до першого розділу.

У першому розділі розглядаються концепти травми, первинної та вторинної, щоденникової прози, антиколоніалізму і постколоніальної травми. Ці терміни сприяють кращому розумінню контексту дослідження роботи. Україна та її населення наразі переживають травматичний досвід, який сильно впливає на їх стан, сприйняття, емоції та почуття, а також психічне та фізичне здоров'я. Все це є наслідком колоніальної політики ворога. Таким чином, сучасні літературні твори пронизані мотивами постколоніальної травми, спрямованої на відмову від усього ворожого, активну боротьбу проти ворога та захист власних кордонів, цінностей, національних традицій, звичаїв та культури.

Ця травма існує не лише як первинний досвід, що передається у творах від першої особи, але й як вторинний досвід, який переказується кимось іншим, хто почув історію від українця. Здавалося б, що війна в Україні та її травматичний досвід стосуються лише українців. Проте виявилось, що велика кількість людей за кордоном була натхненна історіями наших співвітчизників, часто вимушеними мігрантами, які просто розповідали про свій досвід.

Після таких зустрічей з важко травмованими українцями люди залишаються глибоко засмученими та враженими всім, що почули, переносять себе у ту ситуацію. І саме таким чином вони вже створюють твори. Прекрасним прикладом таких творів є щоденники, про які буде йти мова в цій роботі й надалі. Щоденник – це точне відображення подій у житті людини, яка пережила певний досвід.

Українці створюють такі щоденники, оскільки вони є терапевтичною практикою під час написання, а також це допомагає людям тримати в пам'яті події та зберігати пам'ять про людей. Це дозволяє їм не забувати, а завжди мати можливість зануритися у власний досвід чи спогади. Для іноземців це спосіб висловити свої емоції, відчуття, які вони пережили під час ознайомлення з історією від першоджерела, а також поділитися цим досвідом з іншими людьми. Це є чудовим засобом розповісти про українську культуру та традиції іншим націям.

Отож, поєднання травматичного досвіду з жанром щоденника породжує твори із величезною історичною цінністю, у яких міститься велика кількість інформації про реальні важливі події, а також про те, як їх бачить та сприймає людина, як це впливає на неї, на її родину, побут і таке інше.

Однак, попри історичну функцію, ці твори також допомагають своїм авторам морально та емоційно. Наприклад, Єва Скалецька згадувала у своєму щоденнику, що для неї це чудовий спосіб відволіктися від усіх подій і просто пописати. Людина здатна на певний час зануритися в себе, абстрагуватися від світу навколо та забути про проблеми.

Таким чином, поєднання травми та щоденника породжує дійсно незрівнянні, щирі, правдиві історії, які не лише зачіпають окремих людей, змушуючи їх створювати щоденники по мотивах розповідей про українців, але й привертають увагу багатьох інших людей, яким просто дійсно цікаво прочитати про цей реальний досвід та зрозуміти українців.

Розділ 2.

2.1 Вимушена міграція та її мистецьке оприявлення

24 лютого 2022 року на території України почалася повномасштабна війна, яку розв'язала росія. Близько четвертої ранку почулися перші вибухи, російські війська, керовані злочинним путінським режимом, вторглися в суверенну державу. Значна частина інфраструктури була пошкоджена або й цілком зруйнована. Але найбільш цінним українським ресурсом, що опинився у смертельній небезпеці, були люди. Більшість українців прокинулися в ноїй реальності. Ніхто не знав, що робити та як жити далі. Ніхто не очікував справжньої війни, хоча інформаційний простір повнився чутками про можливий початок війни. Багато українців постали перед вибором: залишатися чи поїхати.

Багато людей залишилося. На те були різні причини: хтось не хотів їхати з дому, у когось старенькі нетранспортабельні батьки, інший волонтерить чи воює. Усі ці причини поважні, важливі. Біженці просто їдуть в пошуках кращого життя, нових можливостей, кидають свою країну – так думає багато людей. Проте це помилкові судження. По суті, просто плутають поняття «біженець» та «емігрант». У книжці «A Refugee's Journey from Ukraine / Подорож біженця з України» зазначено: «Refugees are people who flee their homeland because of unsafe conditions. Refugees are different from immigrants. Immigrants choose to leave to look for better opportunities in another country / Біженці – це люди, які залишають свою батьківщину через небезпечні умови. Біженці відрізняються від іммігрантів. Іммігранти вирішують виїхати в пошуках кращих можливостей в іншій країні» [5]. Тобто біженці не обирали переїзд, вони вимушено виїжджають, намагаючись врятувати себе та свої сім'ї від небезпеки.

Ставлення до біженців не завжди толерантне через певні упередження. Спершу слід з'ясувати головні особливості, що стосуються статі, віку та інших важливих чинників. Так, якщо розглядати щоденники біженців, то можна зауважити, що це переважно жінки з дітьми. Те ж саме якщо розглядати соціальні опитування. Згідно з опитуванням Info Sapiens у 2022 році, проведеним серед українських біженців, 83% біженців – жінки до 65 років.

У щоденнику, написаному Еллен Роджерс «A Refugee's Journey from Ukraine / Подорож біженця з України», у центра подій мама з двома маленькими дітьми. У книжці Єви Скалецької «You Don't Know What War Is / Ви не знаєте, що таке війна» – дівчина з бабусяю, жінка з матір'ю та двома дітьми, хлопчик із бабусяю та мамою. Тобто ціль більшості біженців, судячи з літератури – врятувати дітей і людей похилого віку, захистити їх від жорстокості війни та небезпеки.

В основному, негативне ставлення до біженців викликане упередженнями. Так, наприклад, велика кількість українців вважає, що біженці скористалися війною, аби переїхати в іншу країну, ще й отримувати там гроші «просто так». За даними всеукраїнського опитування Омнібус Info Sapiens, 88% українців хочуть і планують повернутися додому, що вже заперечує попередню думку. Також у Торонто 24 лютого 2024 року було здійснене опитування, участь у якому взяло 100 чоловік. Переважно питали про те, чи збираються люди повертатися додому. 75% сказали, що точно повернуться, 23%, що ще не впевнені, і тільки 2% сказали, що ні. На мою думку, це дуже хороша статистика. Причина, з якої 2% не збираються повертатися – перспективи, а також особисті плани в Канаді. Щодо тих, хто ще сумнівається, то близько 80% з них не розуміє, якою буде безпекова ситуація в Україні, коли закінчиться війна та врешті запанує мир. Чи стане

взагалі після війни безпечніше? Інші ж сумнівається щодо перспектив та рівня життя.

За опитування, проведеним «Factum Group» у 2023 році, 64% українських біженців хочуть повернутися, а 13% – ні. Це виправдовують тим, що багато хто з попередньо опитаних, уже повернувся додому (63%). Дослідження наголошують і на тому, що основна причина виїзду українських біженців – небезпека для життя через війну. І це також те, що зупиняє більшість від повернення додому. Тож усі статистичні дослідження свідчать, що більшість біженців – жінки, які ходять повернутися додому. Основна причина, котра зупиняє їх – безпека. Це власне доводить те, що негативне ставлення українців, що залишилися вдома, до біженців – упереджене, а в цілому й безпідставне.

2.2 Біженство як літературна рефлексія

Тема біженства в сучасній українській літературі не така поширена. В основному ця тема розкрита творами, присвяченими Другій світовій війні. Проте також уже існує й певна кількість робіт, що зосереджуються на темі вимушеної міграції в наші дні: роман «Драбина» Євгенії Кузнєцової, нонфікшн «Біженка» Юлії Мату, «Ніч була» Світлани Ткаченко, драма «Моє пекло» Оскани Савченко і чимало поетичних творів, як, наприклад, антологія «ВТОРГНЕННЯ. Українські поезії про війну»,

Наразі, на жаль, не так багато літератури, яка б яскраво передавала та описувала досвід біженця. В основному це роблять за допомогою щоденників. Також іноземні автори певним чином розкривають цю тему.

Українські біженці стали темою зображення не тільки в сучасній українській літературі, а й також темою для англійської сучасної літератури.

В основному вони або створені українцями, або написані за мотивами розповідей вимушено переміщених українців. У другому випадку мова йде про вторинну травму, як травму, отриману під впливом образів або історій людей з травматичним досвідом. Людина безпосередньо не отримує травматичного досвіду, але переживає стресову реакцію від непрямого впливу.

Якщо брати до розгляду щоденники, то один із найвідоміших наразі – щоденник Єви Скалецької «You Don't Know What War Is / Ви не знаєте, що таке війна», який побачив світ у 2022 році. Робота була опублікована за сприяння УВКБ ООН, Агентством ООН у справах біженців, з передмовою Майкла Морпурго. Спочатку книга з'явилася у видавництві Bloomsbury у Великій Британії, а згодом також і в США. Це досвід 13-річної дівчинки, а також її друзів із Харкова. Це дуже емоційна історія про підлітку, які просто хоче вціліти, мешкати у власному домі, поруч зі своїми друзями, ходити до школи, мати нормальне життя. Дуже детально та зрозуміло описані емоції дитини, котра нічого не вирішує і не знає, що робити та як правильно діяти. Вона просто відчуває страх, емоційно розчавлена й дезорієнтована. І головне – не може зрозуміти, чому, за що, через що вона за секунду лишилася всього, чому в неї відібрали чудове життя, спаплюжили дитинство. У книжці також зображено, що незважаючи на те, що за кордоном дитина відчуває себе безпечніше, спокійніше, веселіше, вона все одно не забуває дому, продовжує думати про нього, про друзів, про стару школу, довоєнне існування. І звичайно, сумує за всім цим, хоче повернути все назад, але не може.

Тема біженства також з'являлася в поезіях, присвячених війні 2022 року. Ці вірші ввійшли в антологію «Before the Cameras Leave Ukraine / До того, як камери покинуть Україну», укладену та видану для того, аби зібрати гроші для

допомоги Україні. Редагувала цю збірку Ребека Грехем. Як і у Єви Скалецької, у деяких поезіях піднімається тема дітей у війні. Так, наприклад, у вірші «The children / Діти» Геофа Йорота описуються почуття дітей, які змушені покидати свої домівки, тікати, залишати рідне місто. «You can see in their eyes that something has been left behind in bombed out homes and kindergartens / По очах видно, що в розбомблених будинках і дитсадках щось залишилося» [53]. Автор зображує дитячу невинність у сутичці із досвідом: «Innocence and experience meet and shuffle past each other / Невинність і досвід зустрічаються і проходять повз одне одного» [53]. Насправді, дуже важливо показувати те, як важко війну переживають діти.

У поезії «Sunflower lament / Соняшниковий лемент» Елізабет Кері також згадуються біженці. У своєму вірші вона закликає світ піклуватися про них: «Let the world embrace those who've run, nurture them love them until they return / «Нехай світ обійме тих, хто втік, плекайте їх, любіть їх, поки вони не повернуться» [47]. . Так показано, що біженці не гірші за тих, хто лишився (про них так само згадується з повагою), що вони заслуговують на тепло.

Кей Рітчі у вірші «Sent packing / Відправлений багаж» пише: «Each kilometre...divides the from before and what they knew / Кожен кілометр... розділяє те, що було раніше, і те, що вони знали» [43]. Автор акцентує на важкому розставанні з домівкою, минулим, по суті, з собою. Описано, як українці їдуть за кордон, де все чуже, де їх ніхто не знає, де вони втрачають значення подій, слів, емоцій: «Pray for welcome somewhere, where people can't pronounce their name & they won't know the name for Journey yearning fear new year or love / Молитися, щоб зустрічали десь, де люди не можуть вимовити їхнє ім'я та не знатимуть слів на позначення подорожі, туги, страху, нового року

чи кохання» [43]. Ніде не може бути краще, аніж удома. Жодне місце не стане ріднішим, ближчим, більш значущим.

Узомах Ухву описав почуття людей, яким доводиться перебувати далеко одне від одного в розлуці: «Her husband so he will never forget what he meant to her. One last kiss, locked in each other's eyes as one becomes a freedom fighter and the other a refugee of war / Її чоловік, щоб він ніколи не забув, що він значив для неї. Останній поцілунок, зафіксований в очах один одного, коли один стає борцем за свободу, а інший – біженцем війни» [24]. Жінки прощаються зі своїми чоловіками-військовими назавжди, бо не знають, що буде далі. Чоловіки відправляють жінок за кордон, аби вони були в безпеці, відділити їх від війни.

Аналізовані поезії побудовані на описах почуттів, що переживають біженців. Також зображено їхні досвід, переживання, страхи та загубленість. І головне, всі ці коротенькі, не більше ніж на одну сторінку вірші майстерно показують, що бути біженцем не означає насолоджуватися можливістю перебувати за кордоном задля грошей і «кращого» життя. Бути біженцем означає щось втратити, чогось лишитися, змінитися. Не тому, що так хотілося, а тому, що так сталося.

Щоденник Еллен Роджер «A refugee's Journey from Ukraine / Подорож біженця з України» заснований на історії хлопчика з Донецьку, який мусив виїхати звідти у 2014 році після російської окупації. Тут також ідеться про пережиття дитиною війни. Спершу описано Україну, її історію, природу. Також пояснюється, чому почалася російсько-українська війна 2014 року, що було передумовами, як розвивалися події. Авторка тлумачить деякі терміни, реалії війни, які дадуть змогу краще зрозуміти перебіг подій на Донбасі 2014 року. Оскільки книжка видана за межами України, це однозначно

має сенс, адже так іноземці можуть дізнатися правду про російську збройну агресію.

Оповідь розгортається від лиця Мирона. Перша частина називається «Miron's Story: before the bombs / Розповідь Мирона: до бомб». Хлопчик описує життя до війни, зокрема, власну родину та родичів, роботу батьків, їхнє помешкання, відвідини футбольних матчів та навіть улюблені страви. Дитина з теплотою та радістю згадує своє життя до війни, розповідає про безліч позитивних речей, яких позбавив її путінський злочинний режим. Читач розуміє, що Мирон мав безтурботне дитинство, ніщо його не лякало й сильно не засмучувало, не розчарувало та не ламало.

Наступна частина називається «Miron's Story: in hiding / Розповідь Мирона: у схованці». У ній хлопець розповідає про початок бойових дій, зокрема, батьківську оцінку сторін війни. Потім він описує, як вони ховалися від бомбардувань, як знищували домівки поруч. Батькам іноді доводилося по кілька днів затримуватися на роботі через бомбардування й чекати там у сховищі. Родина Мирона мала складне фінансове становище, бо грошей стало набагато менше через не виплату пенсій.

У частині «Miron's Story: Dangerous to Stay / Розповідь Мирона: Небезпечно залишатися» Мирон розповідає навіть про те, що його двоюрідного брата викрали й вимагали гроші. Це стало причиною, через яку родина поїхала. Мама Мирона, він та його сестра змушені були покинути рідний дім попри біль розлуки з іншими членами родини. Далі у частинах «Miron's Story: city of refuge / Розповідь Мирона: місто переїзду» і «Miron's Story: building a new life / Розповідь Мирона: будівництво нового життя» хлопчик розповідає про переміщення, нову школу, адаптацію до незвичних і

чужих умов життя. Звичайно, він зазначає, що він сумує за домом, але відчуває себе безпечніше в іншому місці, він не боїться.

У цій історії знову ж в центрі почуття людей, що змушені полишити домівки: розпач, жаль, біль, загубленість, страх, небажання кидати все позаду.

З усіх літературних джерел бачимо, що для дітей – це краще рішення, бо вони бояться, вони не можуть ні на що вплинути, ніщо змінити, вони просто дивляться на війну, яка руйнує їхню психіку. І зрозуміло, чому батьки прагнуть вивезти дітей, зберегти їх, убезпечити від жахів війни.

Книжка «Ukraine's War Diary of Baba's Closet / Український воєнний щоденник «Baba's Closet»» Нетті Чернятенські вийшла в 2023 році. Вона передає почуття не тільки українських біженців, що приїхали в Канаду, а й людей, які всім серцем прагнули допомогти та щиро турбувалися за долі тих, хто був змушений побачити війну. Нетті Чернятенські – авторка, а також і героїня тексту, яка за власним бажанням допомагала українським біженцям у Канаду. Вона створила магазин «Baba's Closet». Показано, як сильно її турбує доля людей. Вона з болем дивиться на дітей, яким страшно, які приїхали в нове місце й поки не розуміли, що відбувається; на їхніх мам, котрі пережили не менше, були змушені полишити чоловіків удома, виїхати, аби захистити дитину.

Також події описані й з перспективи українців – вимушених утікачів від війни. Це люди з різних куточків України, у кожного своя особиста історія. Але головне, що об'єднує всіх біженців – вони обирають виїхати, бо шукають безпеки для себе та для своїх близьких. А також ніхто з них насправді не хоче нікуди їхати. Більшість воліла б лишатися вдома, мріяла, щоб усе було, як раніше. Жодна людина не хотіла розривати свої зв'язки з Україною, з рідними.

Тож можна стверджувати, що біженці – це ті, хто попри все небажання їхати з дому все одно це зробили, бо поставили в пріоритет безпеку своїх дітей, батьків, коханих.

Тема українського біженства розкривається в багатьох англомовних роботах, утім, усі вони опубліковані поза межами України. До того ж більшість написана іноземцями, хоча й зі слів українців. Підсумовуючи, слід зазначити, що в Україні тема біженства почасти замовчується, витіснена на маргінес оповідями свідків воєнних злочинів російських військових, мешканців деокупованих територій, котрі можуть тепер безборно ділитися зі світом правдою про терор щодо мирних мешканців з боку російських злочинців у камуфляжі. Також на авансені сучасної української літераутри про війну, яку переживає Україна, розповіді військових, які є і оборонцями, і месниками, і визволителями водночас, і які для простих українців дорівнюють міфологічним, легендарним героям (наприклад, Привид Києва, славетний і безіменний герой, який на початку війни захищав небо над українською столицею). На жаль, багато улюблених народних героїв набули статусу легендарних особистостей посмертно. Тож природно, що українські біженці, що перебувають у відносній безпеці, не так активно впливають на становлення національного наративу про російсько-українську війну. Проте ті твори, що існують, дуже добре описують досвід українського вимушеного мігранта, його почуття, емоції, мотивацію. В основному всіх історій українських біженців – реальні трагедії, не вигадані, а справжні сюжети.

2.3 Щоденник Єви Скалецької: проговорення травми вимушеного переміщення

Твір Єви Скалецької – це живе джерело емоцій, почуттів. Дівчинка з самого початку війни вирішила, що вести щоденник – необхідно, що це цінна

історія та гіркий досвід, який не варто забувати, а треба зберегти. Єва – 13-річна школярка із Харкова, творча особистість, яка займається музикою, малюванням, ще й літературою. У своїх записах, що вона почала робити з перших днів повномасштабної війни, Єва викладала емоції, переживання, погодинно описувала події. Така практика скрупульозного нотування помагала підлітці долати травму пережиття війни. Євин щоденник здається «живим», наповненим, справжнім. Окрім своєї власної історії Єва також коротко описала історії своїх друзів, які так само виїхали з Харкова в пошуках безпеки. Ці свідчення дітей, вимушених зіткнутися з жахом війни, вражають, змушують укотре замислитися над сенсом буття.

Спочатку Єва описує своє життя до війни, а саме з 14 лютого, її дня народження. Читач може побачити, яке було щасливе життя у дівчинки: вона жила з улюбленою бабусею, мала велику кількість друзів, веселе сповнене життя, хобі та речі, які викликали в неї радість та щастя. Що ще можна хотіти дитині?

Єва згадувала своє власне 24 лютого 2022 року. Підлітка подумала, ніби машина врізалася у щось, а не те, що почалася війна та навколо лунають вибухи боскомлектів. Новина про війну вибила її з почуття рівноваги. Тут бачимо цінний і важливий момент для розуміння ситуації: у Єви сталася панічна атака, перша в життя: «My hands were shaking, my teeth rattling. I felt fear all around me. I realized I was having my first-ever panic attack. Granny kept trying to calm me down, telling me I needed to focus / У мене тремтіли руки, стукотіли зуби. Я відчувала страх навколо себе. Я зрозуміла, що у мене перша панічна атака за все життя. Бабуся намагалася мене заспокоїти, кажучи, що мені потрібно зосередитися» [15]. Страшно стає від розуміння того, що це відчувала дитина, яка не мала б стикатися з подібними емоціями. «We went

inside and I started feeling panicky again — I couldn't breathe, and my hands turned cold and sweaty / Ми зайшли всередину, і мене знову охопила паніка — я не могла дихати, мої руки стали холодними й пітнілими» [15]. » — це відбулося не більше ніж за пів години до першої атаки. Тобто бачимо, наскільки сильний страх виникає в дитині від невідомості, від розуміння того, наскільки близько смерть.

Усе в щоденнику розписано по годинах і днях. Загалом у Харкові після повномасштабного вторгнення Єва та її бабуся перебували 6 днів. Але ті 6 днів були однозначно найдовшими та найстрашнішими в житті дівчинки: «I've never felt the time pass this slowly before. There's constant shelling / Я ніколи раніше не відчувала, щоб час плинув так повільно. Тут постійні обстріли». Постійні спуски до підвалу, бомбардування: «The Russians want Kharkiv to surrender. More shelling. I almost have another panic attack. I sit down next to Granny, and she hugs me. We're frightened. My neighbors are saying that the city might be forced to cut our water and electricity tomorrow, but we are not giving in to despair. All we can do is pray/ Росіяни хочуть, щоб Харків здався. Більше обстрілів. У мене майже сталася ще одна панічна атака. Я сідаю біля бабусі, і вона мене обіймає. Ми налякані. Мої сусіди кажуть, що завтра місто може бути змушене відключити воду та світло, але ми не впадаємо у відчай. Все, що ми можемо робити, це молитися» [19].

На другий день дівчина з бабусяю без жодних речей сіли в таксі та поїхали до подруги бабусі, де було безпечніше, аніж у місті, хоча це могла бути лише ілюзія. Час разом із Інною (подругою бабусі) став для Єви кращим, аніж той, що вона провела вдома у підвалі. Вони спілкувалися, і це повернуло дитину до життя, проте щойно відбулося нове бомбардування, як із ним повернулися всі страхи: «I fell into a depression. All I could think was We are

doomed, I'm scared. I'd stopped talking and my face felt like it would never smile again / Я впала в депресію. Все, про що я могла думати, це те, що ми приречені, я боюся. Я перестала говорити, і здавалося, що на моєму обличчі більше ніколи не з'явиться усмішки» [43].

Пізніше дівчинка дізналася, що їхня з бабусею квартира розбомблена. Це стало ще одним страшним ударом для дитини, яка не лише потерпала від війни, а й втратила своє житло, місце, у якому вона почувалася найкомфортніше, найбезпечніше протягом усього життя: «This hurts, because my childhood was spent there. Attacking my home is the same as attacking a piece of me. I'm starting to feel depressed, but I'm fighting it with food. I feel like my heart has been squashed / Це боляче, бо там пройшло моє дитинство. Напасти на мій дім — це те саме, що напасти на частину мене. Я починаю відчувати депресію, але я борюся з нею за допомогою їжі. Я відчуваю, що моє серце розчавлене» [38].

Єва стільки всього пережила разом зі своєю бабусею: спочатку бомбардування в місті, підвал будинку, переїзд до бабусиної подруги, де все одно постійно було чути звуки вибухів. Потім знищення квартири... Це забагато для 13-річної дитини. Це забагато для будь-кого. «I see it differently now that I've had to spend five hours holed up in a basement. I feel it clearly, with a sense of pain and dread. The world has changed for me; it has all new colors. The blue sky, bright sun, fresh air — it all seems so beautiful. I know now that we should rejoice in it all / Тепер я бачу це по-іншому після того, як мені довелося провести п'ять годин у підвалі. Я відчуваю це чітко, з почуттям болю та страху. Світ змінився для мене; він має всі нові кольори. Синє небо, яскраве сонце, свіже повітря — все це здається таким прекрасним. Тепер я знаю, що ми повинні цьому всьому радіти» [17]» – саме це стається наразі з українськими

дітьми: вони бачать світ інакше. Не так, як до війни, а так, як не побачить ніхто, хто не зустрічався з війною.

Це однозначно травматичний досвід для дитини, яка жила мирним щасливими життям, займалася тим, що любить, була в комфортного оточенні, а потім різко перенеслася в жорстокий світ, де мусила попрощатися з усім із мирного існування. Зрозуміло, що коли Єва потрапляє до Ірландії, вона відчуває себе набагато щасливішою, адже більше вона не мусить бачити війни, не мусить безупинно боятися, ховатися. Вона використовує такі слова як «beautiful day / прекрасний день», «was excited / була у захваті», «happy / щаслива», «fun / весело» та інші. Тобто, очевидно, така атмосфера набагато краща для дівчинки. Вона могла насолоджуватися життям, дивитися на море, кататися на корабликах, грати з собакою, грати на фортепіано, малювати, як і раніше. Так, Єва продовжувала сумувати за домом, але, зрозуміло, не за війною, а за Харковом, який був до 24 лютого 2024 року.

У цієї історії є ще одна сторона, яка в тексті не описана детально, але яка грає велику роль – бабуся Єви. Вона — опікунка дівчинки, вона була тією, хто приймав усі важливі рішення, хто був відповідальним за їхні переміщення та дії.

Дитина відчувала страх, безпорадність, безсильність, розчарування. Її бабуся відчувала те саме, але окрім того – відповідальність. Вона точно розуміла, що життя тринадцятирічної онуки залежить від неї. Підлітка була налякана, не здатна мислити нормально. Тож їй треба було рятувати. Важко уявити, який стресу відчувала жінка, вирушаючи на таксі до подруги. Те ж стосується і всіх рішень, пов'язаних із тим, чи варто виходити зі сховища, іти додому. І все одно, хоч би як бабуся старалася, вона бачила, як сильно її онука страждає, панікує та сумує. Зрозуміло, що бажання захистити Єву, а також біль

через те, що доводиться бачити найближчу, найріднішу дитину в такому стані, змусили жінку прийняти рішення про переїзд за кордон, на що було важко зважитися. Це видно й враховуючи те, що спочатку жінка не розглядала таку можливість навіть теоретично. Як дізнаємося з тексту, бабуся не говорила англійською. Тобто комунікація спадає на мінімальний рівень, працювати з тієї ж причини жінка не зможе. Знайомих, друзів, перспектив – жодних. Залишалося лиш тільки разом із онукою насолоджуватися тим, що мали — прогулянками, зустрічами тощо. Врешті-решт Єва спілкується, грає, повертається до життя, хоч і все ще сумує за домом. Бабуся в цей час просто пливе за течією, даючи дитині можливість жити нормально за кордоном, допоки вдома вона такої можливості не має. Відтак бачимо, що для дорослих війна, а також виїзд за кордон і вимушене біженство, не те саме, що для дітей. Вони жертвують багатьма речами, аби дати молодим можливість жити нормально деінде.

Єва добре показує саме візію дитини, у той час як візія дорослого залишається за межами її оповіді, хоча про неї і можна здогадуватися. Те ж саме стосується й історії її друзів, які також проживали в Харкові й були змушені виїхати, аби залишатися в безпеці. Головне, що пов'язує всіх цих дітей, — страх. Так само, як і їхніх рідних. І у дітей це страх всепоглинаючий. Вони не здатні нормально мислити, сприймати будь-яку інформацію, зрештою просто реагувати на неї. На дорослих лягає відповідальність за життя та здоров'я наступного покоління. І зрозуміло, що в подібних ситуаціях, батьки обирають захистити свою дитину від такого сильного емоційного потрясіння, психологічного удару, негативних почуттів. Отже, біженці, якщо спиратися на щоденник Єви Скалецької, це, знову ж таки, люди, які намагаються врятувати свої сім'ї.

2.4 Висновок до другого розділу

Тема українського біженства наразі перебуває на маргінесі українського літературного процесу переважно через брак інформації. Соцопитування також малопрезентативні, оскільки не можуть охопити всіх сфер життя. Так, скажімо, анкетування серед українських біженців засвідчило лише той факт, що більшість із них прагне повернутися додому (зрозуміло, якби не війна, ці людини не покинули б Україну), тоді як інші аспекти життя вимушеного мігранта залишаються поза увагою широкою громадськістю.

Воднораз від початку повномасштабного вторгнення і навіть раніше виникло й чимало україномовних та англійськомовних текстів про українських утікачів від війни. Зокрема й твори, які було написано на основі історії українських біженців. Ці джерела дають чітку інформацію про те, хто такі вимушені мігранти, яке в них життя. Але через те, що в Україні ці твори не поширені, на жаль, українці не дуже добре ознайомлені з такою літературою, відтак і не мають чіткого уявлення про біженців.

В основному причиною виїзду є наявність дітей чи батьків похилого віку, яких намагалися вивезти, аби ті не бачили війни. Тож закономірно, що й у літературних прозових творах саме такі образи зустрічаються найчастіше. Якщо для дітей — це чудовий спосіб уникнути жахів війни, то для дорослих — це сильний стрес через роботу, спілкування, проживання, гроші, можливості. Тому, по суті, українські біженці в більшості своїй змушені виїжджати, аби захистити близьких. Через те що тема біженства не дуже сильно розвинена саме в Україні та серед українців, можемо прийти висновку, що нам необхідні історії людей. Абсолютно різних, різного віку, з різних міст. Опісля чого ці історії зібрати разом та показати українському народу, який,

можливо, зміг би зрозуміти, що біженство не вибір, це вимушений небажаний статус.

Розділ 3.

Біженський щоденник

24 лютого життя кожного українця перевернулося з ніг на голову. Ми всі жили у вільній, розвинутій державі, де почували себе комфортно, затишно. Україна – це єдиний і незамінний дім. Та, на жаль, його в нас захотіли відібрати.

Це не чесно, не справедливо. Люди змушені були робити важкі рішення, обирати пріоритети, боротися зі страхом, невпевненістю, нерозумінням реальності. Ще не встигли навіть зрозуміти, що почалася війна, але вже змушені брати себе в руки та діяти.

Хтось залишився вдома, і неможливо не захоплюватися сміливістю цих людей. Хтось пішов воювати, захищати всіх нас від агресії ворога, рятувати наші життя. А хтось прийняв рішення виїхати.

23 лютого ми востаннє з родиною пройшлися по Чернігову. В центрі був ще цілий готель «Україна», драмтеатр. Було мирно, спокійно, щасливо. Увечері ще в нашій квартирі разом подивилися серіал, насолодилися вечором. Пам'ятаю, перед сном вчила матеріали в університет до контрольної роботи.

Уранці 24 лютого я прокинулася о 5 ранку, почувши якусь суєту в домі. Десь углибині себе я зрозуміла, що саме відбувається, була якась тривожність, але до останнього сподівалася, що я просто проспала пари, і всі давно прокинулися.

Я вийшла з кімнати й одразу ж зустріла маму. Слова, які вона сказала, досі лунають у голові так, ніби я тільки що їх почула вперше: «росія напала». І цією фразою життя розділилося на «до» та «після».

Ми почали збирати речі, аби їхати з міста. Чернігів дуже близько до кордонів як з росією, так і з білоруссю, тому це рішення було однозначним. Мама почала телефонувати родичам та знайомим, аби запитати, чи хоче хтось виїхати з нами, або віддати своїх дітей, щоб вони поїхали з нами в безпечніше місце. Родина моєї тітки, а також донька знайомих вирішили їхати з нами.

Я пішла будити сестру. Вона не встигла розплющити очей, як запитала: «Почалася війна?». Ми разом почали збирати свої речі. Дуже квапилися, кидали до валіз усе, про що згадували, що могли. Сестра тоді готувалася до олімпіади з української мови, а тому забрала зошити, а також «Кобзаря».

Коли ми були з молодшою сестрою у кімнаті, почули вибух. Застигли на місці. «Сашо, просто збирайся» - тремтячи голосом проговорила вона й побігла далі.

За півгодини ми вже сіли в машини. Забрали близьких і залишили місто. Я пам'ятаю хапала очима все, що ми проїжджали. І боялася за Чернігів. За тих близьких, хто залишився.

За 2 дні ми дібралися до Яремче, де хотіли залишатися до того часу, поки не можна буде повернутися назад. Проте все пішло не по плану.

Насправді, велика кількість людей зрозуміла, що виїхати – це саме те, що їм потрібно. Мотиви у всіх різні. Я сама до певного моменту особливо не задумувалася, хто й чому прийняв таке рішення. Мені їхати ніколи не хотілося, та коли я побачила, як страшно моїй мамі за нас усіх, я не змогла сказати нічого проти. Тим паче, що якийсь знайомий військовий сказав їй, що це тільки початок, і буде тільки гірше. І хоч як не хотілося залишитися в Україні, я б ніколи не змушувала свою родину переживати те, чого пережити не хотіла б жодна людина у світі.

Ми поїхали майже одразу, що виявилось правильним рішенням, адже в наш дім у Чернігові стався приліт у перші ж дні війни. І не відомо, що було б з моєю родиною та мною самою, якби ми були там. Навіть сама ця новина дуже вплинула на моральний стан. Мама не стримувала емоцій. У цій квартирі вона жила з самого дитинства, та й зовсім нещодавно зробили новий ремонт, у який вона вклала багато часу та зусиль. Моя сестра, хоч і молодша, трималася набагато краще за всіх нас, хоча, я впевнена, засмутилася ані трохи не менше. Я хоч як намагалася залишатися оптимістичною, не змогла. І кінець кінцем було відчуття, ніби якась частина мене обірвалася.

За кордоном усе одно було страшно. Усі постійно говорили по телефону, поки ще був зв'язок, переписувалися, аби тільки переконатися, що з усіма все добре. У кінці кожної розмови прощалися, ніби на завжди, і говорили слова, яких ніколи б не промовили одне одному, якби не війна.

Почуття провини знищувало зсередини. Я тоді навіть здивувалася, що відчувати щось подібне можна буквально без упину, увесь час. Бо всі ми розуміли, що вдома залишилися близькі, що вони страждають, що наші військові гинуть за нас, країна під величезною загрозою, а ми не там. І хоча, звичайно, це не так, та було відчуття, ніби кинули всіх і все. Совість гризла страшенно.

Потім на місяць зв'язок з багатьма зник. І тільки страшні новини доходили до нас. Невідомість знищувала. У головах були лиш страшні думки, які дуже хотілося відкинути, але марно.

Коли знову з'явився зв'язок стало так радісно. І до близьких з'явилися якісь нові почуття, що неможливо описати. Ніби по-новому починаєш цінувати людину, ще більше, ніж раніше.

Саме в той час, коли моє місто було в оточенні, уперше в житті до мене прийшло усвідомлення того, наскільки я безсила в певних обставинах. Адже я нічого не змогла зробити для близьких, що залишилися вдома, а також ніяк не полегшила перебування мами та сестри за кордоном. Довелося передивитися свої пріоритети та плани на майбутнє, аби в мене було більше ресурсів і можливостей на той випадок, якщо колись в майбутньому станеться щось таке ж непередбачуване. І хоча хочеться вірити, що цього ніколи не буде, тепер уже є відчуття, ніби краще все-таки убезпечити всіх.

З плином часу люди почали розповідати свої історії, ділитися досвідом. І я була здивована тим, наскільки всі ми різні, скільки мотивів та обставин може бути в людини для того, аби виїхати.

У якийсь момент українці почали засуджувати та зневажати вимушених переселенців. Окрім того, що й так більшість з тих, хто виїхав, мучить почуття провини, ще й свої ж почали ніби доводити, що воно не безпідставне. Саме через це я вирішила, що зібрати історії таких біженців і показати їх людям – прекрасна ідея, яка допомогла б українцям краще зрозуміти одне одного.

Юрчик, 13 років, Киїнка (Чернігівська область)

Село Киїнка під самим Черніговом
опинилося на самій лінії фронту й було
дуже сильно пошкоджене ворогом у перший
місяць війни

Я не вірив у те що війна насправді буде. Це здавалося чимось неможливим. Я дивився трішки новини, але до кінця не сприймав їх серйозно.

«Поговорять та забудуть» - так думав я. Проте моя сім'я на всякий випадок назбирала повні шафи консерв, макаронів й іншого добра. Та ми сподівалися на краще.

24 лютого мене розбудила Мама. Вона вчителька молодших класів у школі, де я вчився. Тому кожного ранку ми збиралися та їхали разом у Чернігів, де власне й був мій навчальний заклад. Проте коли ми вже зібралися до школи, їй написали, що ніхто нікуди не йде, бо почалася війна.

Спочатку я нічого не зрозумів. “Як це війна?” – подумав я, але досить швидко прийшов до тями. Особливо, коли почув перші постріли та вибухи. У той ранок я почувався ніяково. От справді, вибухів я начувався у відео-іграх та відео. І якийсь час в реальності вони здавалися якимись несправжніми. Ніби я просто залишив ноутбук з грою відкритим на столі.

У перший день я залишався на позитиві. Усе було не так страшно, як я фантазував собі сам. Коли щось бахало, сиділи у коридорі нашого хиткого дому в селі. До нас приїхали знайомі, то ми дружно переживали все разом. А вітчима забрали як командувача загону в Чернігові, уже потім, коли відступили орки, він повернувся.

Ми до останнього сподівалися, що все буде добре. Перші 3 дні навіть світло з Інтернетом були, та й по нам не прилітало. Я думав, що так усе й залишатиметься ще якийсь час, а потім перемога й повернення до звичного життя.

Загалом удома ми просиділи 8 днів, здається. Перші 3 було чутно лише вибухи с пострілами, було видно заграву вночі. Гірше стало, коли вже зникла електрика та Інтернет. Без світла було моторошно, відсутність зв'язку теж

лякала. Ніби ми залишилися самі, без допомоги та без шансів. Спали по черзі й дуже мало.

Потім ще 2 дні сиділи у хаті. Вони були дуже страшними, бо Київку почали обстрілювати касетними снарядами, десь 2 рази підряд. Стільки страху в обличчях я не бачив ніколи. Чудом нашу хату не заділо, сарай сусідів згорів під нуль. А наші вікна не повилітали, як ми думаємо, завдяки плівці, що була забита в них. Із коридору було видно, як вона надулась, мов кулька якась.

Ці події змусили нас трошки змінити місце перебування. Ми вирішили сховатись у погреб. Він невеличкий у нас був, але зроблений наче бункер: товстючі стіни з залізо-бетону, на глибині 1-2 метрів під землею. Побули ми там десь 5 днів, поприносили, чого потрібно було, і спали, на чому доведеться.

Я та мама спали на купі картоплі, покритої ковдрою, знайомі спали сидячи, мінялися місцями, здається, час від часу. У погребі було дуже холодно, ми натягли на себе все що тільки могли, але все одно це не допомагало. Проте відчувалося так, ніби було безпечніше, аніж на поверхні.

На 3-й чи 2-й день я згадав про те, як горить спирт. У нас було 8 літрів у чистому вигляді, то з декількох банок і розв'язаного каната ми зробили собі обігрівач: заміну свічкам, які в нас закінчилися.

Потім ми також згадали, що в нас є ще газова лампа, тож притягли її у погреб. Наліпили в прохід якусь скатертину, щоб не дуло, і потихеньку в нас там і тепло навіть стало.

В один із днів ми вирішили вийти на якийсь час з погребу до хати. Було ніби тихо, тож здалося, що можна трошки розслабитися. Проте в якийсь момент бахнуло десь поряд, дуже гучно. Я ніколи не чув нічого такого

голосного. Ми всі лягли на підлогу. Вибухи продовжувалися й продовжувалися без упину, було дуже страшно.

Мама лягла зверху на мене, намагаючись захистити. Я не міг перестати кричати від почуття жаху. А потім щось з величезним грохотом влетіло в дім, прямо над головою. Я думав, що це кінець.

Ми так пролежали, може, хвилин 5, але здалося, що це тривало декілька годин. Пізніше виявилось, що дах будинку та верхній поверх пробило ракетою, яка так ніколи й не вибухнула.

Після того вже було набагато страшніше. Розуміння невідомості мене лякало. Коли наступного дня ми вийшли з погребу на поверхню, ми дізналися від сусідів, що вони їдуть, бо зараз все притихло.

Не довго думаючи після попереднього дня, ми, навіть нічого особо не взявши, окрім пари своїх сумок, поїхали на машині знайомих із ними. У нас були певні сумніви, не так уже й просто покинути домівку. Бо хто знає, може, це закінчиться завтра, а може й ніколи; може, щось десь упаде й усе, а може нічого не впаде ніколи; і багато інших думок у нас крутилося в головах. Та все ж вирішили не ризикувати своїми життями.

Звичайно, хотілося бути там, де безпечно і де можна жити спокійно. Але не хотілося покидати дім. Ще й бабуся вирішила, що нікуди не поїде. Ну, ми її зрозуміли. Вона жила сама з собакою десь півроку, поки моя мама не повернулася назад в Україну.

У машині ледь вистачило місця для усього. Нам дуже пощастило, що ми проїхали по чернігівському мосту до того, як його закрили через міни та обстріли. Потім ми їхали об'їзними шосе до міста Канева. Завдяки автобусу, що заїхав у якісь хащі, ми приїхали вчасно, до комендантської години. Потім

подалися до селища міського типу Сатанівка. Перепочивши трішки, з самого ранку вирушили до кордону. Стояли, чекаючи якогось автобуса, десь годин 5-6. Потім, приїхавши, пробули в черзі увесь день і всю ніч. Уночі, коли нас пустили на таможню, то перевірили й відправили до Польщі, де мене та маму забрав батько. Він уже багато років живе у Європі.

На той момент страху вже майже не було, тільки злість, ненависть до росіян і цієї війни. Саме через них мені довелося покинути рідний дім і країну.

Ми з мамою вирішили відправитись до мого старшого брата у Чехію. Батько довів нас до вокзалу неподалік від кордону та поїхав до Литви, бо йому ще треба було довести своїх пасажирів.

Нас дуже тепло зустріли в Чехії, піклувалися, як про рідних. Мер селища, де ми зупинилися, постійно водив українців на екскурсії у гори. Надихалися ми там повітрям по максимуму. З селища до міста ми зазвичай їхали на потягу. Усе обладнане так, що в кожному селищі є своя платформа. Усюди дуже красиво.

Потім через півроку мама поїхала назад в Україну, а мене забрав батько у Литву. У Литві було інакше, але теж непогано. Хоча, звичайно, від біженців в усіх країнах страждають.

У Литві гарно. Я живу з батьком і ще 3-ма людьми. Будинку не вистачає на таку кількість людей, але ця пора найяскравіша для мого психічного здоров'я й життя. Тут я навчився бути самостійним. Живемо не розкішно, але добре. Я побував у різних музеях, почав навчатися в українській школі, що тут відкрили. Улітку ходили на пляж купатися.

Проте черги це страх. У мене були проблеми з зубами, мені майже всі зуби пломбували, а кожен з прийомів я чекав приблизно по місяцю. Везе, якщо лікар добрий, і запише за тиждень через пекучий біль.

Та все ж приймають тут дуже гарно, тому нічого скаржитися.

За кордоном, зрозуміло, я відчуваю себе безпечніше, але на душі якось пусто, хочеться назад. Життя проходить повільно, один місяць наче рік. Звісно, дуже сумую за домівкою. Проте рішення виїхати я вважаю правильним. Мені спокійно, не страшно. Я тут вчуся, проводжу час з татом, досліджую місто. Чекаю того моменту, коли мама скаже, що я можу повертатися назад.

Алла Слутська, 38, Умань

Уже майже два роки, як я з родиною не живу вдома. У нашій затишній квартирі на 8-му поверсі з чудовим краєвидом, яку ми всі так любимо, і в якій відчували себе комфортно і безпечно. «Мій дім – моя фортеця, місце сили і натхнення» – так казала я...

Але настав ранок 24 лютого 2022 року. І світ перевернувся. Цей ранок я запам'ятаю як найжахливіший у моєму житті. Як і для мільйонів українців. Тоді ми ще не розуміли, що нас чекає. Що спокійне, мирне життя завершилось, а війна розтягнеться на довгі-довгі місяці, рік, вже два і ще кінця не видно. Що будемо ховатися у підвалі, поїдемо так далеко від дому. Це вже зараз я розумію, що моє життя, життя моєї родини не буде таким, як до цього ранку. Тоді все здавалось якимось одночасно нереальним і реально жахливим. «Ось пару днів, тиждень-два і все закінчиться. Ну не можуть люди у 21 столітті творити такі звірства. Це точно хтось має зупинити якомога скоріш...», – думала я.

Але наразі вже 719 лютого... Так, сьогодні 719 днів героїчного протистояння українців та українок російській агресії.

Але повернемося в час до повномасштабки. Останні півроку слово «війна» звучало в новинах доволі часто. Я тоді працювала в двох редакціях: в аграрному ЗМІ журналісткою та на порталі загальних новин редактором. Тобто майже всі новини українського інфопростору були в моєму полі зору щодня. Як зазвичай це відбувається «диванні експерти» нагнітали обстановку. А поважні офіційні особи з розвідки Британії, Пентагону і представники інших країн ЄС обережно прогнозували чи попереджали щось на кшталт: «рф збирається напасти...», «рф стягує війська до східних кордонів України...», «путін реалізує план захвату українських територій...». Це обговорювали скрізь: на роботі, удома, у колі друзів. Але ж так не хотілось вірити, що розпочнеться повномасштабне вторгнення. Я до останнього думала, що країна-терорист усе ж таки не наважиться напасти, що домовляться, злякаються чи щось таке. Але ж...

Здається ближче до середини лютого в Україні відмінили майже всі авіарейси. Саме в цей час до нас в гості з Португалії прилетів мій брат і не зміг вчасно відлетіти назад. Рейс перенесли з тоді не зовсім зрозумілих причин. Але все ж таки потім він відлетів. Усі зітхнули з полегшенням, типу пронесло, усе ок, літаки ж літають. Тим паче щось та дата нападу весь час експертами переносилась. Усі в моєму оточенні жили звичним життям. Деякі правда зібрали тривожну валізу. Але точно не думали, що вона знадобиться. Запаси продуктів у мене були ще з часів карантину. Але на всяк випадок перебрала документи, щоб були всі в одному місці. А раптом що...

Як почався мій ранок 24-го я дуже добре пам'ятаю.

Я прокинулась від гучного вибуху і виття сигналізації в автівках. Яюсь зразу ще крізь сон вже було зрозуміло, що відбувається. Але вірити в це не хотілось. Лежу в ліжку нерухомо, наче мене паралізувало. Слухаю, що відбувається навколо. У квартирі поруч, живе моя сестра. У нас є загальний коридор і тому часто не зачиняємо двері у квартиру навіть уночі. Чую хтось відчиняє у неї двері, смикає мою ручку вхідних дверей. Зачинено. Повертається у квартиру.

У мене починає вібрувати телефон. Дзвонить сестра: «Аллочка, прокидайся», - каже. «Та я вже не сплю», - відповідаю. «Буди своїх, вдягайтеся, збирай найнеобхідніше, документи, тільки без паніки...», - обережно, намагаючись не нервувати говорить сестра.

Дуже добре пам'ятаю це відчуття розгубленості. Розбудила маму і сина, сказала вдягатися і чекати. Сину тоді було 9 років, він на диво без питань швидко вдівся, але ліг на ліжко і знов заснув. Одразу не було відомо про масштаби вторгнення, у новинах було дуже мало інформації. Ми не знали, що робити. Лишатися вдома чи кудись їхати. Але автівки ми не мали, тож лишалися поки вдома.

З вікна було добре видно пожежу і чути звуки вибухів. Підірвали склад з боєприпасами в селі під містом. По прямій приблизно 10 км від нашого дому. Снаряди розліталися в усі сторони, уже було кілька прильотів в місті. Сину було страшно, мамине здоров'я все погіршувалося. Вона й так не почувалася себе добре, а тут ще й війна, яка дуже вплинула на її стан та самопочуття. Міська влада оголосила евакуацію з ближніх до складу сіл. Було страшно не тільки через вибухи і можливу загрозу життю, але і через відчуття повного нерозуміння ситуації, втрати почуття базової безпеки, не розуміння, де зараз може бути безпечно. Добре, що мобільний зв'язок та інтернет працював.

Тримала зв'язок з племінницям (вони з родинами вирішили їхати до родичів у село), друзями і колегами. Стан та ситуація в перші години була плюс-мінус однакова у всіх. Хтось в батьківському чаті ближче до 8-ї години ранку спитав чи вести сьогодні дитину до школи...

З вікон було видно, як сусіди з валізами кудись виїжджають. Хтось сидів на балконі і спостерігав за тим, що відбувається. Один зі снарядів влучив в зерносховище, клуби чорного диму здіймалися над містом. Кілька уламків впали в середмісті. Один снаряд вбив чоловіка в центрі. Здавалось, наче кадри з якогось голлівудського апокаліптичного фільму. Але ж ні, то відбувалась насправді.

Ми не мали свого авто та й не знали куди їхати. Але лишатися в квартирі через близькість до складу, що вибухає, було лячно. Тому було прийнято рішення всім разом переїхати в приватний будинок родичів, які виїхали в село. Там нам здавалось буде безпечніше, ніж на 8-му поверсі багатоповерхівки. Таксі не працювали. Сестра домовилась з другом, він приїхав і завіз нас на інший кінець міста. Але ночувати ми ходили в підвал школи, який відкрили як укриття. Там серед людей наче здавалося трохи безпечніше. Сирени повітряної тривоги вили і в день, і вночі. Удень я працювала, уночі знов йшли у підвал. Пам'ятаю, як було лячно сходити в душ. Бо раптом щось, а ти мокра і без одежі... Страшно було за дітей.

Багато хто з перших днів, навіть годин виїжджали за кордон. Через блокпости на дорогах були кілометрові черги. Люди стояли по кілька десятків годин, щоб перетнути кордон.

Багато хто в той час вирішив, що в селі буде безпечніше і виїхали, зокрема, з Києва в область. Для когось це рішення виявилось фатальним...

Тепер вже весь світ знає, як вбивали і знущалися російські війська. А тоді це були поодинокі страшні повідомлення. На все життя запам'ятаю листи знайомої журналістки з окупованої Бородянки, які вона викладала на своїй сторінці у соцмережі. Кожний лист, як останній, бо вона не знала чи зможе ще вийти на зв'язок, чи залишиться жива. Написані від руки і сфотографовані, бо треба було економити заряд телефону. Вони великою родиною з'їхались в село до батьків. Їм чудом вдалось виїхати цілими з окупації.

У той час російські війська вже захопили села під Києвом, повним ходом наступали на Миколаїв. Умань знаходиться десь посередині. 150 км до Миколаєва, 200 км до Києва.

Мій старший брат дзвонив і кликав їхати перечекати до нього в Португалію, він там мешкає вже понад 20 років. Це рішення далось нелегко, але я з мамою і сином вирішуємо все ж їхати. Мені не хотілося, щоб мій син бачив війну. Я почала шукати чим добратися до кордону. Всі рідні і близькі друзі їхати не хотіли по різних причинах. Я знайшла місцевих волонтерів, які організували вивіз жінок і дітей до Львова. Сестра з племінницями їхати теж відмовились, сказали може потім і вони за нами поїдуть. Тому ми вирушили втриох. Взяли одну маленьку валізу і кожен по рюкзаку.

3-го березня зранку ми виїхали з нашого міста. Дорога була важка, ми не знали, що нас чекає далі. Ближче до опівночі ми приїхали на залізничний вокзал у Львові. Почалися пошуки транспорту на Польщу. В самому вокзалі я побачила величезну чергу на безкоштовний евакуаційний потяг до Польщі. Вирішили чекати, а паралельно шукати інші варіанти. Через кілька годин людей стало неймовірно багато. І я зрозуміла, що як тільки потяг прибуде, існує велика ймовірність, що нас тут просто затопчуть. Мама і син були просто знесилені. Тому пішли ловити автобус. Якимось дивом близько 9 ранку ми

втиснулись в автобус на Краків. Далі цілий день в довжелезній черзі на кордоні. Але ми були задоволені, що сидимо і в автобусі тепло. Кордон ми перетнули ближче до півночі. Волонтери на польській стороні нас нагодували та дали продуктів з собою. Ми поїхали далі на вокзал у Краків, де нас знов зустрічали волонтери. Можна було залишитися у Польщі. Допомогали з розселенням. Але ж ми їхали до брата в Португалію. «На тиждень-два, ну максимум на місяць», - так тоді ми думали. Тому нас поселили поруч з вокзалом в тимчасовий прихисток. Поляк віддав свій офісний центр під розселення для біженців з України. Умови були мінімальні. В кабінетах прибрали всі меблі, поставили розкладні ліжка, були подушки та ковдри. Була кухня, нам приносили якусь їжу швидкого приготування, чай, каву, соки та якісь смаколики для дітей, дитяче харчування. Також можна була взяти засоби гігієни, памперси та інше. Душу не було, але ми були вдячні і за це.

Так ми прожили 4 дні. Вдень я ходила працювати онлайн у торговий центр, бо там був гарний і безкоштовний інтернет.

Квитки на літак до Португалії були дуже дорогі для нас, та й їх не було на найближчі дні. В інтернеті я натрапила на оголошення, що уряд Португалії організовує евакуаційний автобус з Польщі. Ми подали свої дані, але треба було зачекати. Нарешті приїхав за нами автобус. Ми подякували полякам за допомогу і рушили в дорогу.

Дві доби в дорозі, з маленькими зупинками на перекус на заправках і ми прибули у Португалію пізно ввечері 10 березня. Нас зустрів мій брат і ми поїхали до нього в квартиру. Я ніколи не думала, що буду так радіти можливості в безпеці нарешті вперше за багато днів прийняти гарячий душ...

Потім було оформлення документів, купа всяких інстанцій, курси португальської мови. Син пішов до португальської школи. Мені здається йому тут найважче. Мова зовсім незнайома, все чуже. Він дуже важко адаптовувався.

Наразі ми орендуємо квартиру у невеличкому містечку в центральній Португалії. «Ми їдемо до Португалії максимум на місяць» реально перетворився на два роки тут. Потроху звикли. Але важко, дуже сумую за домом, рідними людьми. Кожен день на зв'язку з ними. Рідні так і не приїхали до нас, лишилися вдома. Я ніколи не мрія жити закордоном, мені було комфортно в Україні зі своїми рідними та близькими людьми. Тільки тут я в повній мірі відчула на собі, що таке «жити на чужині». Серце болить за Україну. Мрію повернутися і сподіваюся, що все ж цієї весни, ми повернемось додому в рідну Умань.

Євгенія, 39, Харків

Я розуміла, що рано чи пізно війна почнеться. Так відчувала. Проте ніколи б не подумала, що це станеться так скоро. Мені чомусь здавалося, що до 2024-2025 усе буде спокійно. І саме тому я зовсім не вірила жодним чуткам про можливий початок вторгнення в лютому 2022.

Тим більше, що кожні декілька років постійно з'являлися схожі «страшилки» від нашої влади, а це також зіграло свою роль.

Усе це нагадує історію про хлопчика, що постійно кричав: «Вовк! Вовк!», і йому на допомогу бігли мисливці. Коли ж вовк дійсно з'явився і він сподівався, що хтось прийде, нікого не з'явилося, бо ніхто не повірив.

Я прокинулася о 6 ранку, бо збиралася працювати, проте Wi-fi не було. Я скористалася мобільним Інтернетом, аби знайти контакти провайдера та

вирішити проблему, але одразу ж побачила новини: «росія почала війну». І саме в той момент я почула перші вибухи.

Усередині ніби щось обірвалося, зламалося. Я відчула щось, що ніколи не відчувала раніше. Пам'ятаю, одразу ж побігла будити чоловіка з криками: «Прокидайся, війна!». А він лиш з спросоння запитав: «Яка до біса війна?».

Ми жили в одному з найбільших мікрорайонів Харкова – Салтівка, який також став найбільш постраждалим від обстрілів районом України.

Я не дуже хочу згадувати про брудний підвал будинку, відсутність можливості придбати їжі чи води, або просто вийти. Було страшно, час плинув вільно, а іноді навіть здавалося, що це ніколи не скінчиться. І ще гірше стало тоді, коли не стало зв'язку, електроенергії, опалення та води.

Люди всі були в паніці, ніхто не знав, що робити. Хтось їхав, хтось лишався. Намагалися допомагати одне одному: ділилися та допомагали всім, чим могли. Такої єдності я давно не відчувала серед українців.

Я турбувалася за свою доньку. Хоча вона й була зовсім маленькою, уже могла відчувати небезпеку й страх. Розуміла, що вдома війна. Постійні вибухи, галас, страшні звуки, дрижання. У якийсь момент ми думали, що не виживемо, тим паче що постійно тільки й чули про те, як хтось загинув.

І хоч як не було тривожно, страшно, хоч якими розгубленими ми не були, та просиділи в Харкові, у підвалі свого будинку 10 днів. Коли нас вивозили волонтери, ми мали всього лише 5 хвилин на те, щоб зібратися. Узяли документи та іграшки дитини.

Просто зачинили двері квартири та пішли. І більше туди не повернулись. Ми не знали зовсім нічого про наше житло протягом приблизно 6-7 місяців. Не були навіть упевнені, чи воно ціле.

До початку війни ми думали про те, щоб поїхати в іншу країну, а тому 14 лютого 2022 року подали документи на Work Permit у Канаду. Отримали візи тільки після початку війни, десь у кінці березня.

Такий план у нас був з однієї єдиної причини – дитина. У нас з чоловіком є уже 5-річна донечка з аутизмом.

Тож вибір Канади не був спонтанним для нас. Проте війна не дала можливості нормально зібратися та поїхати. Ми не закінчили ні справи, ні роботи, ні плани.

Еміграція – це завжди дуже важко морально, навіть якщо це рішення свідоме. Проте коли це вимушена міра – це ще важче морально, а також і матеріально. Утратити всі речі, не мати грошей для переїзду дуже важко. А якщо з тобою ще й маленька 3-річна дитина – це моторошно.

Усі ці нерви призвели до інсульту в 37 років. У мене завжди було міцне здоров'я, але тут організм просто не витримав. Добре, що хоч не паралізувало.

Хочу сказати, що багато чого знала про Канаду та її особливості, а тому особливо не мала ніяких рожевих окулярів. Через це й розчарування ніякого не було. Звичайно, недоліки є, їх величезна кількість, але це не дивно. У будь-якій країні є плюси та мінуси життя.

Тут далеко не ідеально. Є проблеми в медицині, освіті, сервісі та ІТ. Проте у тій ситуації, у якій ми опинилися, можна сказати, що нашій родині пощастило більше, ніж іншим.

Ми з чоловіком непогано володіємо англійською мовою. Щонайменше нам вистачає знань для пошуку роботи та адаптації. Більше того, моєму чоловікові ще до приїзду запропонували роботу, а тому він одразу ж по приїзду пішов працювати. Та й я мала роботу, хоч і дистанційно, а проте непогану.

Щодо дитини, то донечці виповнилося 4 роки, а тому у вересні вона пішла в школу. Тобто за садочок платити не довелося.

Також у нас була вся інформація щодо того, як шукати квартиру, де які магазини, як оформляти документи й таке інше.

У голові не було питання, чи правильно ми зробили, що виїхали. Я чітко розуміла – удома війна. Там небезпечно для моєї дитини. І хоч морально було важко, адаптація в новій країні пройшла легко. Мабуть, через розуміння, що в Канаді безпечно.

Можу сказати, що великі труднощі виникають у людей, коли вони не знають мови. Тут я бачу це постійно. Через низький рівень володіння англійською українці працюють по 12 годин на день з мінімальними зарплатнями. Ще важче, якщо є маленькі діти, яким потрібно ходити до дитячого садочка, бо це дуже дорого.

Дуже важко мамам, які приїжджають самі з однією чи декількома дітьми. Адже потрібно працювати, а дитину важко залишити. Няня – це дуже дорого. Школа тільки після 4 років. Хоча група продовженого дня теж не дешево задоволення, ще й має величезні черги бажаючих залишати там дитину.

Ціни на житло високі, особливо враховуючи те, що в Онтаріо просять оплату на рік уперед, а тобто більше 20000\$. Це основна причина, з якої жінкам

часто доводиться орендувати підвальні приміщення, облаштовані, як квартири. Ще й десь далеко від центру.

Якщо ж у родині працює дві людини, то прожити можна. Завжди у когось з двох зарплатня вища за мінімальну, ще й можна іноді брати замовлення на Uber. Проте якщо працює тільки один член родини, і ще є дитина – це дуже важко фінансово.

Для багатьох дуже болісним є пониження соціального статусу. Так, якщо в Україні хтось був начальником, то в Канаді доведеться починати все з нуля. Або ж отримувати місцеву ліцензію, що важко знову ж таки фінансово, а також через недостатні знання мови. Тож це дійсно важке випробування.

Дуже відстає сервіс, а також ІТ-технології. Удома набагато все сучасніше та краще. У Канаді відчуття, ніби опиняєшся в 2002 році. Через відсутність конкуренції дуже важко знайти нормальний ресторан чи кафе, майстра манікюру й таке інше.

Дуже великий плюс – толерантність до інклюзії, як у суспільстві, так і в освіті. Держава навіть підтримує роботодавців, аби вони наймали інклюзивних людей на роботу. Тут такі діти мають більше можливостей, ніж в Україні.

А якщо ця людина має громадянство – то будуть пільги, соціальна допомога, а також допомога з роботою. Всього цього вистачає на їжу, на одяг, на якісь свої заняття. Так, звичайно, що все це не покриває витрат на корекцію та відновлення, але все ж таки це велика допомога родині просто для того, аби виростити та прогодувати дитину.

В Україні ж, на жаль, мати дитину-інваліда – набагато важче. Ставлення в суспільстві до таких людей і дітей набагато гірше, постійний булінг і

неприйняття. Також залишається тільки мріяти про доступність шкіл, транспорту, місць для людей з обмеженими можливостями.

Я дуже сумую за домом. Так, у нас був план поїхати за кордон з початку, але не таким чином. Та й завжди причина на те була одна – дитина. У моїй ситуації все залежить від неї.

Якби я могла, то, думаю, що поїхала би додому, але в Канаді я можу дозволити собі більше, аби підтримати доньку. Я більш впевнена в її майбутньому, у тому, що тут у неї завжди буде розуміння зі сторони, безпечне оточення, можливості, перспективи. Вона здатна буде відчувати себе тут спокійно, рівною до інших. Для мене це дуже важливо, а тому скоріше за все перевагу я віддам дитині.

Проте, я також вважаю, що якщо б обставини були трошки іншими, то ми б повернулися додому. І для людей, у яких удома все було добре, краще було б повернутися назад.

Яна Гончаренко, 45 , Маріуполь

Війна – це найстрашніше, що може статися в житті. Після 24 лютого в цьому переконалися всі.

Так не хотілося вірити в те, що це може бути реальністю. Я й досі пам'ятаю, як уся Україна тільки й говорила про можливий початок вторгнення. Новини були сповнені обговореннями та припущеннями. Люди постійно сперечалися. Хтось казав: «Треба збирати тривожні валізки, робити запаси їжі». Інші ж навпаки кричали: «Яка війна? 21 століття, такого бути не може!». І ми з родиною віддавали перевагу другому твердженню. Зараз думаю, що, можливо, так просто було легше думати. Чи просто страшно було допускати думки про війну.

У найвідвертіших розмовах із сином та чоловіком, ми все ж могли зізнатися одне одному, що статися може будь що. Проте все одно заспокоювали себе словами про те, що довго це не триватиме. Чоловік мій тоді дуже впевнено заявив: «Якщо конфлікт і буде, то вирішиться швидко. Постраждають максимум околиці міста, не більше». Шкода, що це припущення було хибним.

Увечері 23 лютого ми востаннє мирно сиділи вдома. Це був звичайний вечір, ніщо не говорило про те, що завтра почнеться ця злочасна війна. Син старанно готувався до наступного шкільного дня, робив домашнє завдання, ми з чоловіком у свою чергу відпочивали в залі після важкого робочого дня, очікуючи на новий. Ніхто з нас не очікував, що всі плани просто будуть знищені, а життя перевернуте з ніг на голову.

Лягали спати зі сподіваннями та очікуваннями, а прокинулися з думками про те, що не знаємо, що робити далі і як жити. Усі новини переповнені відео вибухів, зверненнями політиків, скорботи по тим, хто загинув за перші декілька годин війни. Просто як нічний кошмар: хотілося прокинутися в своєму житті, у мирній країні. А ще більшим було бажання того, аби війни взагалі не було ніколи. Сон, просто дурний, жахливий сон.

Ми би ніколи не відпустили сина в школу в такий час, а тому сказали, аби він лишився вдома. У самих вибору не було, довелося йти на роботу. Хоча відчуття було таке, ніби йдемо в невідомість.

Чоловік побіг на завод, де працював налагоджувачем. Я ж пішла у дитячий садок, де була методистом. Так важко мені ще не було ніколи. Я дивилася в очі колег: усі налякані, розгублені, ніхто не знає, що робити.

Дивитися на це було неможливо. Стільки болю в такому місці, де має царювати радість, сміх, дитячі голоси.

Наша завідувачка виявилася набагато сильнішою, ніж я могла собі уявити. Мабуть, у той момент вона стала для мене прикладом. Поки всі боялися й не могли мислити адекватно, в її очах була така свідомість, така відвага. Це не могло не надихати, а тому я взяла з неї приклад. Удвох ми робили все, що могли, аби заспокоїти колег. Особливо важко було з молодими працівниками, яким здавалося, що життя от-от скінчиться. Сльози стояли в очах, вони боялися за родини, за дома й за себе. І я боялася, але не могла показати цього. Ми всі мали триматися відважно.

Деякі батьки все ще приводили дітей, не знаючи про початок війни. Сповідати їх було тяжко. Уперше сповідати людей та бачити їхні живі реакції занадто важко. Ніколи більше не хотіла би вперше комусь казати: «почалося повномасштабне вторгнення». Батьки одразу ж змінювалися погляди. І з'являлися ті ж розгубленість та страх, як і в інших. Дивовижно, але навіть малі діти одразу ж змінювалися: деякі дивилися з питанням в очах, а деяким, очевидно, батьки розповідали про війну, а тому вони ставали яскравим відображенням страху. Я так більше ніколи й не бачила вихованців нашого дитячого садка. А деяких так більше й не побачу.

Так само, як і деяких зі своїх колег. Нас відпустили додому раніше, ніж закінчився робочий день. Мій останній робочий день. Усі так квапилися додому, що лиш коротко прощалися і йшли.

Черги зводили з розуму. Люди величезними лініями стояли перед аптеками, магазинами та банкоматами. Коли зайшла в аптеку, простоявши до

того дуже довго в черзі, побачила ці похмурі, занепокоєні обличчя фармацевтів. Стало так їх шкода. Очевидно, вони теж хотіли би додому.

У магазині полиці спустошували в секунди. Усі брали стільки, скільки могли. Зникало все. У певний момент взагалі стало важко знайти певні продукти. Люди були налякані та намагалися зробити максимум для того, аби забезпечити себе від негараздів.

Слава Богу, чоловіка з роботи також відпустили. То він зміг приїхати додому. Розповідав, що тільки-но дозволили іти, люди пішли прям у спецодязі, бо дуже квапилися додому. Це цілком зрозуміло, хоча відчувалося надзвичайно дивно.

Чоловік поїхав за бензином. І на заправках також черги. У той день усюди черги, черги, черги... А в цих чергах люди, налякані, розгублені. Жахливі види.

Уже вранці стало чути вибухи. Вони були десь на околиці міста, але це не значить, що менш страшними. Та й чути були навіть у центрі. Вони лиш довели нам, що от вона – війна, і вона вже тут.

Усі люди з острахом слідкували за новинами в місті та у країні загалом. Чекали чогось, сподіваючись на краще, але ставало лиш гірше. А спочатку всі так вірили в те, що війна закінчиться за 2-3 дні. Ми з колегами були впевнені, що в понеділок наш дитячий садок знову буде радісно зустрічати малят. Але на жаль, так не сталося. На всяк випадок, ми з чоловіком зібрали тривожну валізу і підготували підвал в нашому будинку. Весь час всі намагалися підтримувати одне одного: сусіди, колеги, друзі, родичі. Відчувалося, що люди ніби згуртувалися і стали рідними один одному за добу. Ми надсилали повідомлення, дзвонили. У нашій церковній громаді було створено телеграм

групу, і ми кожного вечора виходили на відео чат. Щонайменше допоки було світло.

Дуже важко було покинути рідну домівку. І всі вірили, що за декілька днів все припиниться. Ніхто не міг подумати, що буде зруйновано все вщент. І що місто буде в блокаді. Маріуполь таке красиве, сучасне місто, а його просто взяли й так жорстоко перетворили на побите, зморене, майже знищене місце. І мені боляче дивитися на те, як змінилися вулиці, по яким ми з родиною гуляли, будинки, у яких жили друзі, парки, де колись насолоджувалися квітами, цвітом дерев.

Наша родина виїхала 16 березня. Тож вдома під обстрілами ми знаходилися 21 день. Це були дуже страшні часи. Вранці прокидалися й думали: «Скоріше б настала ніч», а вночі навпаки: «Скоріш би був би ранок». Поки було світло, газ і вода, було страшно від вибухів, та хоч мали ці важливі ресурси для виживання. Кожного вечора ми повинні були закривати вікна, щоб не було видно світла. Коли вимкнули світло, то припинилось і постачання води. Приходилось кожного дня ходити під обстрілами по воду до джерел, де можна було її набрати. Багато з людей так назад і не повертались. Коли випав сніг, ми всі були невгамовно раді. Майже, як в дитинстві, а, може, і ще більше. Сніг набирали і заносили до ванни у домівки, наповнювали всі відра, миски. Усе, що тільки можна було наповнити. Більшість використовували його, як технічну воду. Але були й знайомі, які використовували сніг для готування їжі. Згодом зник газ. З цього дня виживати стало набагато складніше. В оселі було дуже холодно. Для приготування їжі ми розводили багаття на подвір'ї. Так як у нас на вулиці мешкало багато самотніх жінок, то чоловік разом з сином і ще одним сусідом розводили вогнище і для них. Кожного дня необхідно було рубати дрова, шукати їх. Враження було, ніби ми жили не у великому місті, а

десь поза межами цивілізації. Готувати їжу треба було дуже швидко, бо «прилетіти» могло будь-якої миті. 8 Березня чоловіки зробили подарунок: принесли більше води і нагріли, щоб жінки хоча б могли швидко помити голову. Такі дрібниці стали такими особливими та приємними. Бо до цього дня ніхто вже не мав змоги купатися. Всі виглядали брудними, заляканими. Про гігієну забули всі зовсім. Хоча ніхто уваги на це й не звертав, пріоритети були не тими, думки були зосереджені на іншому. Усі просто хотіли вижити. Кожного ранку, коли я виходила з підвалу, у мене була одна і та сама думка: «Мені страшно жити». Бо не знала, що очікує навіть через хвилину.

За декілька днів до виїзду неподалік на сусідній вулиці було скинуто авіабомбу. Це було вирішальним моментом у рішенні поїхати. Але на той час, ми вже розуміли, що потрібно виїжджати, та на жаль, не було змоги, бо не було гуманітарного коридору. Наше місто було в повній блокаді. І це ще більше пригнічувало, бо не було навіть можливості прийняти те рішення, яке хотілося.

Лише 14 березня ми почули, що відбулась перша спроба виїзду з міста. Що декілька автівок змогли виїхати. Але в це було важко повірити. Багато хто загинув, а тому це скоріше здавалося чудом, аніж реальністю. Наші речі були складені на всяк випадок. 15 березня ми з сусідами ще вагалися їхати чи ні. Бо не були впевнені, що є вільний шлях, і можна проїхати. Але вранці 16 березня, коли чоловік вийшов на подвір'я і зібрав багато металевого мотлоху від снарядів, то рішення було прийнято миттєво - ми виїжджаємо на свій страх і ризик. Того дня багато, хто з мешканців нашої вулиці прийняли таке рішення. Дякувати Богу, що ми це зробили. Бо наступного дня на місці, де чоловік з сином кожного дня набирали воду зі струмка, загинули люди від мінометного обстрілу. А у другій половині дня на місці, де ми готували їжу було скинуто авіабомбу. Дякувати Богу, що ми встигли виїхати, що залишилися цілими.

Звичайно, усі хвилювалися, і ніхто не хотів покидати свій будинок. Та страх смерті виявився значно сильнішим. Жити хотілося. І ще більше хотілося, аби жила моя родина. У спокої, мирі, безпеці й щасті, а не турбуючись кожного дня через можливість загибелі та невідомість.

Ми виїхали на своєму авто. Використовували шлях, про який нам розповіли сусіди. Було дуже страшно їхати і бачити навколо зруйновані будинки, трупи людей, які лежали на дорозі. Ніколи навіть не думала, що колись щось подібне зустрінемо в житті. Їхати треба було швидко. Згодом ми приєдналися до колони таких людей, як і ми, які їхали на свій страх і ризик. Кожна автівка мала написи «Люди» або «Діти». Тільки пізніше дізналася, що по таким машинам могли стріляти й більше, ніж по тим, де не було надписів. Були прив'язані білі стрічки до кожної двері. В селищі Мангуш вже утворилася велика черга. Там був блокпост з росіянами. Перевіряли кожну автівку. Там ми змогли купити бензин з рук. Лише о 4 годині ранку ми приїхали місто Бердянськ. Раніше з Маріуполя до нього можна було доїхати на машині за півтори години. Ми ж їхали 18 годин!!! Бо було дуже багато блокпостів з росіянами. Було дуже страшно їхати вночі. Навколо була суцільна темрява, і невідомо, що там очікує. У Бердянську нас прийняли у пансіонаті. Там нас нагодували. Ми за багато днів вперше побачили хліб!!! Такі малі речі почали приносити стільки радості. Того ж дня ми вирішили не гаяти час і разом з нашими сусідами поїхали з Бердянська через Токмак до Запоріжжя. У Токмаку волонтери і прості люди виходили до колони маріупольців і роздавали їжу, хто що міг: хліб, булочки, напої тощо. Перший український блокпост ми зустріли в Василівці. Згодом вже в Кам'янському нашу самоорганізовану колону супроводжували українські воєнні, щоб вказати безпечний шлях, бо навколо було багато замінованих місць. І коли, нарешті,

ми опинилися у Запоріжжі, ми трохи видихнули. Там було організовано пункт прийому в супермаркеті «Епіцентр». Там нагодували гарячою їжею, дали медикаменти, одяг. Згодом автобуси відвезли на ночівлю у дитячі садочки.

Емоції були різні. З однієї сторони раділи, що ми живі і змогли виїхати з цього пекла, що з'явився зв'язок, що могли почути знайомих, колег, рідних. А з іншого сум за будинком і тими, хто залишився у Маріуполі. Важко навіть було уявити, як вони переживають все це далі, що з ними. Кожної хвилини дивилися новини у телефоні. Намагалися шукати тих, з ким не було зв'язку. Дуже важко передати ті емоції, що були. Це і радість, і сум, і злість, і розпач. Одна емоція змінювалась іншою. Проте страх за рідних, близьких, друзів і знайомих був постійним.

Спочатку ми навіть не усвідомлювали, куди їхати . Їхали куди-небудь, аби не літало над головою. Тож через певний час ми оселилися в селі Лука-Мелешіаська під Вінницею. Там нас зустріла дуже доброзичлива родина, яка мала вільний будинок і хотіла допомогти саме людям з Маріуполя. Ми дуже вдячні цій родині. Там ми прожили 8 місяців. До нас дуже добре ставилися, з великим розумінням. Але згодом ми прийняли рішення про виїзд до Німеччини. До міста, де вже оселилися наші знайомі.

Чоловік залишився в Україні, бо не міг виїхати за кордон, як й інші. Було боляче їхати без нього, залишати одного вдома, у небезпеці, невідомості, нестабільності. Проте він дуже наполягав, бо хотів кращого для нас із сином. І я теж дуже хотіла, аби дитина була в безпеці й більше не бачила страхіть війни.

Тут у Німеччині нас радо зустріли. Ми начебто потрапили у родину. Нам допомагали наші друзі, члени церкви АСД. Нарешті ми відчували себе безпечно, спокійно.

Хоча як би не було спокійно та тихо в Німеччині, новини з дому наздоганяли й тут. Але все одно безпека – це те, що нам найбільше подобається за кордоном. Мені не потрібно турбуватися, що щось станеться з моїм сином. Проте дуже багато хвилювань було за чоловіка. Він телефонував, писав, ми постійно були на зв'язку, але все одно було боляче. Наша родина розкололася на дві частини. І він там один.

Звичайно необхідно було пристосуватися до іншого устрою життя. Менталітет відрізняється від українського, їжа, продукти харчування теж. Але потрохи адаптувалися. Намагаємося опанувати німецьку мову, щоб згодом знайти роботу та мати змогу вчитися. У сина поки що виходить краще, але я стараюся. Дуже сумуємо за своєю Батьківщиною, за містом, за роботою. Хочеться просто прокинутися в Маріуполі, ніби нічого ніколи не було, і піти на роботу в дитячий садок. Далі проживати своє життя.

Зараз ми розуміємо, що прийняли вірне рішення. Бо сьогодні в Україні, на жаль, продовжуються обстріли і гине мирне населення, військові. Ніхто не знає в який будинок може поцілити ворожа ракета. І хоч як не боляче від розлуки з чоловіком, ми разом розуміємо, що поки що так краще.

Ми дуже хочемо додому. Син сумує за друзями, за містом, за батьком, хоче назад у свою школу. Ми з чоловіком теж тільки й чекаємо, коли зможемо зустрітися вдома й знову бути всі разом. Але поки там небезпечно для нашої дитини, ми не повернемося, а особливо в Маріуполь, де небезпека чатує кожен день.

.....

Історій багато. Їх розповідають діти, дорослі, люди похилого віку. Кожен має свої причини, свої мотиви, свої проблеми. Проте єдине, що можна сказати про всіх, кожен хотів би знову опинитися вдома. Серед рідних та друзів, у місцях, де росли, де жили, де відбувалися кращі моменти життя.

Дуже хочеться вірити, що скоро всі вони повернуться додому, і більше не доведеться намагатися захистити рідних, бо всюди буде царювати безпека та спокій.

Висновки

У дипломній роботі розглянуто тему біженства в сучасній українській англomовній літературі на прикладах таких творів, як «A Refugee's Journey from Ukraine / Подорож біженця з України», «Before the Cameras Leave Ukraine / До того, як камери покинуть Україну», «Ukraine's War Diary of Baba's Closet / Український воєнний щоденник «Baba's Closet»». Крім того було проаналізовано щоденник Єви Скалецької «You Don't Know What War Is / Ви не знаєте, що таке війна».

Узагальнено біженський досвід, що демонструє певний історичний зріз у колективному тексті. Бачимо, що різні історії людей об'єднують їх через спільні емоції, переживання, а також біль, пов'язані з вимушеною міграцією через повномасштабну війну.

Роль і значення теми біженства в українській літературі є дуже важливими, адже це спосіб показати хроніки російсько-української війни, передати історичні події, описати емоційну складову воєнного часу, а також його вплив на людей і їхні життя. Окрім того вплив теми вимушеного переселення на англomовні тексти та їхнє формування беззаперечний і дуже сильний, що позитивно впливає на поширення проблеми війни в Україні за кордоном, а також висвітлення ходу війни, жорстокості росії, результатів нападу.

Джерела інформації:

1. Баган Х. В. - Автобіографія, мемуари, щоденник: типологічні відмінності // Науковий блог. Національний університет «Острозька академія» - 2015 - Режим доступу: <https://v.gd/86TQYd>

2. Бурмакін Єлисей - Постколоніалізм та антиколоніалізм: проблема співіснування та взаємодії. (М. Павлишин «Козаки у Ямайці») - Режим доступу: <https://is.gd/g5HuE6>

3. Гундорова Тамара - Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на Сході Європи // Україна Модерна - міжнародний інтелектуальний часопис - 2015 - Режим доступу:

<https://uamoderna.com/md/hundorova-postkolonial-novel-generational-trauma/>

4. Гундорова Тамара - «Внутрішня колонізація» - повторна колонізація // Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми. Статті та есеї - Київ - 2013 - Режим доступу:

<http://surl.li/udcgj>

5. Данилюк Марина - Постколоніальні підходи до теорії травми в сучасному літературознавстві // Міжнародний науковий журнал «Грааль Науки» - 2023 - Режим доступу:

https://www.researchgate.net/publication/370309573_POSTKOLONIALNI_PIDHODI_DO_TEORII_TRAVMI_V_SUCASNOMU_LITERATUROZNAVSTVI

6. Доній Вікторія- Дихтомія «антиколоніальне»-«постколоніальне»: специфіка дефініцій // Збірник наукових праць (філологічні науки) - 2015 - Режим доступу:

<https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/186/186>

7. Котенко Олександра - Тактики: Як російська пропаганда використовує антиколоніалізм для досягнення власних цілей // ДМ #DisinfoChronicle - 2023 - Режим доступу:
<https://disinfo.detector.media/post/yak-rosiiska-propahanda-vykorystovuie-antykolonializm-dlia-dosiahnennia-vlasnykh-tsilei>

8. Котляр Олександра - Колоніалізм та колоніальність // Український деколоніальний глосарій - 2022 - Режим доступу:

<https://decolonialglossary.com.ua/colonialism-and-colonality-uk>

9. Марковська Марія - Стрес і психологічна травма. Що з нами відбувається зараз // НУШ - Нова Українська Школа - 2022 - Режим доступу:
<https://nus.org.ua/articles/stres-i-psyhologichna-travma-shho-z-namy-vidbuvayetsya-zaraz/>

10. Матвеева Ольга - Жанрова специфіка літературного щоденника // Літературознавчі обрії. Випуск 17: Теорія літератури - 2010 - Ніжин - Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38352/09-Matveeva.pdf?sequence=1>

11. Омнібус, Info Sapiens - 88% українців за кордоном планують повернутись в Україну - 24-28 березня 2022 року – Режим доступу:
<https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=216>

12. Омнібус, Info Sapiens - ExtremeScan. 61% українців ставляться до вимушених переселенців позитивно та співчутливо, але 5% – негативно - 12–17 травня 2022 року – Режим доступу:
<https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=232>

13. Рябченко Марина - Комбатантська проза в сучасній українській літературі: жанрові та художні особливості // «Слово і час» - 2019.
file:///C:/Users/Owner/Downloads/796-
%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B
0%D1%82%D1%82%D1%96-1445-1-10-20200312%20(2).pdf

14. Скалецька Єва - «You Don't Know What War Is: The Diary of a Young Girl from Ukraine // Union Square and CO., Sterling Publishing CO. – 2022 – New-York.

15. Belimova T. (2023) - Memory in modern refugee poetry: English and Ukrainian contexts. *Astraea*: Vol. 4 No. 1. P. 10-34. URL: <https://astraea-journal.org/index.php/journal/issue/view/8>

16. Belimova T. (2023) Wording of trauma, recording memory. *EUROZINE*. Published 13 November 2023. URL: <https://www.eurozine.com/wording-of-trauma-recording-memory/>

14. Roger Ellen. «A refugee's Journey from Ukraine» // Crabtree Pub Co. - 2018 - New-York.

17. InfoSapiens - Замовлення Центру економічної стратегії. Опитування українських біженців - листопад-грудень 2022 року – Режим доступу: <https://www.sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=270>

18. Lacey Lorene, Hal Morgan - Вторинна травма: Коли ви отримали травму від травматичного досвіду іншої людини // *WorkplaceOptions* - 2022 - Ukraine - Режим доступу: <https://is.gd/fIClkr>

19. Cherniatenski Nettie V. - Ukraine's War Diary of Baba's Closet // Nettie V. Cherniatenski - 2023 - Canada.

20. Graham Rebecca - Before the Cameras Leave Ukraine. An anthology raising funds for Ukrainian refugees // Eyewear publishing CO. - 2023 - London.